

В.В. МОРОЗОВ

УДК: 821.161.2 – 311.6.091 “18/19”

ДВОРЯНСТВО ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В статті розглядається внесок представників дворянських родів Лівобережної України в розвиток літератури пореформеного періоду. Окреслено основні їх здобутки та подана коротка характеристика літературних розвідок .Стороженка О.П., Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Старицького М.П. та ін.

Ключові слова: дворянський стан, літературні процеси, авторський доробок, товариства, проза, твори.

В статье рассматривается внос представителей дворянских родов Левобережной Украины в развитие литературы пореформенного периода. Очерчено основные их достижения и подана короткая характеристика литературных поисков Стороженко А.П., Ганны Барвинок, Марка Вовчка, Старицкого М.П. и др.

Ключевые слова: дворянское состояние, литературные процессы, авторская наработка, общества, проза, произведения.

In the article payment of representatives of the Left-bank nobility is examined in development of literature of poreformennogo period. Outlined their basic achievements and short description of literary secret services of .Storozhenko O. P., Hanna Barvinok, Mark Vovchka, Starickogo M. but insh.

Keywords: nobiliary state, literary processes, author work, societies, prose, works.

Стаття присвячена характеристиці внеску представників дворянства Лівобережної України в розвиток літератури пореформеного періоду, а також аналізу творчого доробку відомих його представників. Тематика статті органічно пов'язана з багатьма комплексними проблемами, які досліджують розвиток та становлення літературних процесів в 1861 – 1917 рр.

Окремі аспекти здобутків представників Лівобережного дворянства у сфері літератури свого часу досліджували Лазаревський О.М., Милорадович Г.О., Павловський І.Ф., Ганюкова К.О., Бабенко І.Д., Поліщук В.Т., Подзигун В.І, Кузнецов Ю. Б. та інші.

Мета статті полягає в з'ясуванні специфіки розвитку української літератури пореформеного періоду; визначенні

провідних критерії аналізу її жанрово-стильової єдності; виявленні еволюції способів оформлення образу оповідача ; висвітленні просвітницьких теорій вдосконалення індивідуальності й суспільного життя та осмислення їх у літературі.

Виклад основного матеріалу. Стародавня територія Полтавської та Чернігівської губерній здавна славилася своїми відомими уроженцями, які внесли досить помітний вклад у розвиток культурно-освітніх процесів, що відбувалися на Україні та за її межами протягом різних часових відрізків. Свого часу з вуст прогресивних представників українського народу не сходило ім'я відомого мореплавця Ю. Ф. Лисянського (1773 – 1837) та ушлявленого генерала Вітчизняної війни 1812 р. графа М.

А. Милорадовича, а прихильники військової історичної науки вивчали творчий здобуток генерал- лейтенанта Баіова О. К. (1771 – 1935).

Представники дворянських родів Лівобережної України внесли свій посильний вклад і в розвиток літератури пореформеного періоду. Так. Вихідець з чернігівського губернського дворянства Стороженко Олексій Петрович (1805 – 1874) на літературному поприщі з'явився разом із своїм романом «Брати - близнюки», який був присвячений українському побуту XVIII ст., мав успіх у читачів та був перекладений на німецьку мову.

З появою в 1861 р. журналу «Основи» Олексій Петрович надрукував на його сторінках цикл оповідань з народного життя, який був присвячений переважно запорізькому побуту минулих століть. Слід також зазначити, що вони зайняли помітне місце в українській літературі та відрізнялися від своїх попередників незвичною виразністю та пластичністю мови.

В 1863 р. світ також побачили у вигляді окремого видання (на українській мові) його «Українські оповідання». Він також є автором двох повістей з російського побуту: «Из портфеля чиновника» («Отечественные Записки», 1863 г., № 1) и «Тетушкина молитва» (там же, 1864 г., № 2).[1].

Найбільш цікавим з усіх українських творів Стороженка О. П є його поема «Марко Проклятий»*. В ній він зумів колоритно окреслити багато особливостей запорізького побуту, його характер та світобачення [2, с. 48-51].

Більш правдоподібними, ніж вищезгадана легендарна поема, яка все-таки відноситься до віддалених часів існування Запорозької Січі, є його оповідання з пізнього побуту Запоріжжя: «Оповідання Грицька Клоушника» («Семья и Школа», 1882), «Матусине благословення» («Основа», 1861, вып. IX), «Межигірський дід» та інші. Саме вони мають під собою стійку історичну основу [3].

Представник чернігівського губернського дворянства Рігельман Микола Аркадійович (1817 - 1887) був випускником московського університету та дійсним членом «Общества Любителей Российской словесности», головою «Киевского Славянского Благотворительного Общества» [4] та «Киевского Отделения Императорского Русского Музыкального Общества».

Перу Миколи Аркадієвича належить такі твори: «О крестьянском вопросе в Малороссии» (Сельское Благоустройство. - 1859. - № 1), «Голос из Киева» (День.- 1863. - № 26), «Наши желания», «Записка об Ю. Ф. Самарине» (Киевлянин. - 1876. - № 44). А його переписка з Р. П. Галаганом була надрукована у «Киевской старине» (1899. - №№ 5 і 6) [5].

Представниця дворянства Чернігівської губернії Куліш (Білозерська) Олександра Михайлівна (1828 – 1911) поповнила ряди літераторів в 1860 р., когда її повісті «Лихо не без добра» та «В осені літо» були надруковані в альманасі «Хата». А в 1861 р. під псевдонімом А. Нечуй-вітер світ побачили її повісті «Сирітський жаль», «Не було з малку, не буде й до станку». «Хатне лихо».

З 1862 р. Олександра Михайлівна почала друкуватися під псевдонімом Ганна Барвінок. Саме тоді в альманасі «Основа» була надрукована її повість «Наш дід та піп», а згодом світ побачили й такі її твори, як «Домонтар» («Руська Хата», 1877), «Трудящий шукає долю, а доля шукає трудящого», «Чорт у кріпацтві», «Квітки зі сльозами, сльози з квітками» («Рада», 1884), «Жіноче бідування», «Пьяниця» («Складка», 1887), «Вірна пара» («Просвіта», 1886).

Ганна Барвінок також написала й шість повістей етнографічного плану на російській мові: «С Вольни» (1861); «С дороги» (1861); «Жизнь в одном селе» (1862); «Молотники» (1888); «Половинщик» (1888); «Русалка» (1889)* [6, с. 36 - 48].

До когорти талановитих представників дворянства Чернігівської губернії належала й Марком Вовчок (Марія Олександрівна

Вілінська (1833 - 1907), яка була знайома з Т. Шевченком, П. Кулішем, М. Костомаровим, І. Тургенєвим, Жулем Верном [7].

Твори письменниці мали антикріпосницьке спрямування й описували історичне минуле України, а під час свого перебування за кордоном в 1859–1867 рр. (Німеччина, Швейцарія, Італія, Франція) вона зустрічалася з Д. Менделєєвим, О. Бородіним, І. Сеченовим. При сприянні І. Тургенева відбулося її знайомство з О. Герценом, Л. Толстим, Жюлем Верном. Особливу роль у формуванні ідейно-естетичних поглядів Марко Вовчок відіграв М. Добролюбов.

Як український прозаїк вона розробила жанри психологічної повісті («Три долі») й оповідання («Павло Чернокрил», «Не до пари»), історичної повісті та оповідання для дітей («Кармелюк», «Невільничка», «Маруся»), створила жанр соціально-побутової казки («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»), Частина цих творів увійшла до другої збірки «Народних оповідань» (СПб, 1862) [8].

До когорти відломих представників полтавського губернського дворянства належав і Старицький Михайло Петрович (1840 - 1904), перші твори якого були надруковані у 1865 р. Переробляючи п'єси інших авторів та інсценувавши прозові твори, він написав «Різдвяну ніч», «Утоплену», «Сорочинський ярмарок», «Тараса Бульба», «Циганку Аза», «Чорноморців», «За двома зайцями» та інші. [9]

Свою поетичну творчість Михайло Петрович розпочав перекладами творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, М Некрасова, Г. Гейне, Д. Байрона, А. Міцкевича, М. Андерсена-Нексе та ін. Одночасно він є автором оригінальних поезій, які були надруковані ним у галицьких періодичних виданнях. А в Києві Старицький М. П. випустив в світ переклад казок (під псевдонім М. Старченко) М. Андерсена (1873), збірку сербських народних дум і пісень (1876),

збірку поезій «З давнього зшитку. Пісні і думи» (1881 - 1883) та інші.

Основне місце в оригінальній поетичній спадщині Михайла Старицького посідає його громадянська лірика з виразними соціальними («Швачка»), патріотичними («До України», «До молоді») мотивами, з оспівуванням героїчного минулого («Морітурі») чи протестом проти царизму («До Шевченка»).

Окремою ділянкою поетичної творчості письменника виступає його інтимна лірика («Монологи про кохання») [10], а деякі ліричні поезії Михайла Петровича стали народними піснями («Ніч яка, Господи, місячна, зоряна». «Ох і де ти, зіронько та вечірняя», «Туман хвилями лягає») [11].

До полтавського губернського дворянства належав й Чудінов Олександр Миколайович (1843 - 1908), випускник Київського університету (філологічний факультет). Окремо були надруковані такі його твори та наукові праці, як «История русской женщины в последовательном развитии ее литературных типов» (СПб, 1889), «Тургенев и значение его литературной деятельности» (Воронеж, 1875), «Справочный словарь русского литературного языка, этимологический, орфографический и толковый» (СПб, 1901), «Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка» (СПб, 1894), «Справочный энциклопедический словарь» (СПб, 1901).

Представником полтавського губернського дворянства був і Рудченко Іван Якович (Іван Білик) (1845 - 1905). Він рано почав записувати пісні, прислів'я, приказки, вивчати народні звичаї, писати власні твори. Так, в 1860 р. деякі його записи були надруковані в «Полтавських губернських відомостях», а в 1861 – і в журналі «Основа» під псевдонімом Іван Кивайголова. 1862 р. він опублікував народні перекази, записані в Миргороді - «Про зозуль, посміток і гадюк» (псевдонім - Іван Руїна). А в 1867 р. світ побачили його поезії, переклади і

літературно-критичні статті та рецензії у львівській «Правді».

Іван Рудченко здійснив значний внесок і в фольклористику. Він видав збірки «Народные южнорусские сказки» у 2-х випусках (1869 і 1870 рр.), «Чумацкие народные песни» (1874), опублікував етнографічні розвідки «О чумаках и чумачестве», «Чумаки в народных песнях» та «Этнографические работы в Западном крае в 1866 году». Цими працями дослідник поклав початок публікаціям українського фольклору за жанровим і тематичним принципом.

Рідний брат Івана Рудченка, Рудченко Афанасій Якович (Панас Мирний) (1849 - 1920) свої перші літературні здобутки, а також й зібраний власний етнографічний матеріал надрукував в збірниках «Народные южнорусские сказки» (1869, 1870). Окремою книгою в 1874 р. побачили світ його «Чумацкие народные песни». А власні вірші (збірка «Україні») та розповідь «Лихий попутав», підписані псевдонімом Панас Мирний, були опубліковані у львівському журналі «Правда» в 1872 р.

В 1874 р. були надруковані твори Яфанасія Яковича «Подорож від Полтави до Гадячого», «П'яниця», а в 1877 р. світ побачила його повість «Лихі люди». З середини 1880-х рр. твори Панаса Мирного починають друкувати й в Україні на сторінках альманаха «Рада», видавцем якого був М. П. Старицький. Також на ті роки припадає й опублікування перших двох частин його роману «Повія» та двох розповідей з циклу «Як ведеться, так і живеться». А в 1886 р. в Києві світ побачили збірник творів письменника «Збираниця з рідного поля» та комедія «Перемудрив» [12, с. 223-230].

Представницею полтавського губернського дворянства була й Драгоманова (Косач) Ольга Петрівна (псевдонім - Олемна Пчілка (1849 - 1930) - українська письменниця, драматург, перекладач, етнограф. З 1868 р., перебуваючи разом з чоловіком на Волині

(містечко Звягель, нині Новоград-Волинський), записувала пісні, обряди, народні звичаї, збирала зразки народних вишивок [13].

Свій творчий шлях Ольга Петрівна розпочала з перекладів поетичних творів Пушкіна і Лермонтова. В 1876 р. вийшла друком її книжка «Український народний орнамент», а в 1881 р. - збірка перекладів М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Лермонтова. З 1883 р. почала друкувати вірші та оповідання у львівському журналі «Зоря», а перша збірка поезій «Думки-мережанки» побачила світ в 1886 р. [14].

О. Пчілці належить чимало перекладів і переспівів світової класики: Овідія, А. Міцкевича, Й. В. Гете, Г. К. Андерсена, В. Гюго. Крім того, вона написала низку публіцистичних, літературно-критичних статей і спогадів: «М. П. Старицький» (1904), «Марко Кропивницький як артист і автор» (1910), «Євген Гребінка і його час» (1912), «Микола Лисенко» (1913).

Національні і соціальні мотиви становили основний зміст творів Олени Пчілки, в яких вона виступала проти денационалізації, русифікації, проти національного і політичного гніту, проти чужої школи з її бездушністю та формалізмом. В 1887 р. разом з Наталією Кобринською видала у Львові альманах «Перший Вінок». В 1906 - 1914 рр. була видавцем журналу «Рідний Край» з додатком «Молода Україна» [15].

До кращих творів Олени Пчілки належать «Товаришки» (1887), «Світло добра і любови» (1888), «Соловйовий спів» (1889), «За правдою» (1889), «Артишоки» (1907), «Півтора оселедця» (1908), п'єси «Сужена не оужена» (1881), «Світова річ» (1908) та ін. Вона також написала для дітей п'єси «Весняний ранок Тарасовий» (1914), «Казка Зеленого гаю», «Щасливий день Тарасика Кравченка» (1920), «Киселик», «Скарб», «Мир миром» (1921), «Кобзареві діти» та ін. [16].

До когорти відомих представників чернігівського губернського дворянства

належав і Горленко Василь Петрович (1853 - 1907), український письменник, мистецтвознавець, фольклорист та етнограф. Він походив із старовинного козацького роду, започаткованого Лазарем Горленком. Навчався спершу в Полтавській гімназії, потім - у Ніжинському лицей князя Безбородька. Ґрунтовні знання з французької словесності, мистецтва, філософії здобув у Сорбонні. Із Франції Василь Горленко виніс дужий вплив видатного теоретика літератури і мистецтва Іпполіта Тена.

На початку 80-х років Василь Петрович повернувся на батьківщину й розпочав працювати на ниві української культури: досліджував архіви, і старожитності родових маєтків, церков, монастирів, записував фольклор, активно співпрацював із журналами «Киевская старина» (з 1882 р.) і «Русский архив», в яких розміщав статті, присвячені українській старовині. Перша стаття (про кобзаря з Полтавщини І. Крюковського) поклала початок періоду літературно-етнографічної діяльності Василя Горленка.

З частих мандрівок Василь Петрович привозив багато матеріалів і вражень, які описував і надсилав до періодичних видань. У нього зав'язується листування з П. Мирним, П. Мартиновичем, Ганною Барвінок, О. Стороженком та ін.

Також він був автором численних праць про українських письменників (І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Мирногота ін.). В 1898 р. в Києві виходить з друку перша збірка В. Горленка «Південноруські нариси і портрети», в якій він вмістив такі розвідки, як «Батьківщина Гоголя», «Шевченко - живописець і гравер», «Дві поїздки з М. Костомаровим», «Україна в зображенні французів» та ін. А в 1899 р. світ побачила й друга збірка – «Українські бувальщини», що мали два розділи: «Старовинні силуети» й «Художники» (останні склали біографічні розповіді про В. Боровиковського і Д. Левицького).

В «Отечественных Записках» (1878, № 12) надрукував свою статтю «Литературные

дебюты Некрасова». Василь Петрович також виступав і як постійний автор таких видань, як «Голос», «Молва», «Русское Обозрение», «Труд», «Всемирная Иллюстрация». Частина його праць була опублікована у книгах «Южнорусские очерки и портреты» (1898), «Украинские были» (1899). «Отблески» (1908). В 1905 р. в Петербурзі вийшла третя й остання книжка Василя Горленка – «Відблиски: Замітки з словесності і мистецтва».

Вихідець з полтавського губернського дворянства Величко Василь Львович (1860 - 1904) в молоді роки був близький до ліберальним літературно-художнім колам. З 1880 р. він публікував свої вірші (іноді під псевдонімом. Воронецький) спочатку в «Живописном обозрении», «Труде», «Свете», «Новом времени», «Ниве», в ліберальних виданнях «Неделя» і «Книжки Недели», «Русская мысль», «Северный вестник», «Вестник Европы», а згодом і у вигляді збірників - «Восточные мотивы» (1890), «Стихотворения для детей» (1894), «Из кавказских напевов» (1895).

Збірник «Восточные мотивы» приніс йому популярність як поету, критика відзначила безсумнівний і великий поетичний талант автора, а на його вірші композитори писали романси [17].

Крім поезії Василь Величко писав повісті та оповідання («Нежданчик», «Записки Духа»), виступив як автор декількох творів для театральної сцени («Душегубка», «Две милостыни», «Первая муха» (Грибоедовская премия), «Потомок Дон-Жуана» (1900), «Нефтяной фонтан» і др., та драми у віршах «Меншиков» [18].

Він також був натхненником гуртка письменників, що існував на рубежі 1880-х - 1890-х років у Петербурзі. У нього входили видатні письменники і художники М. Лесков, і Д. Мордовцев, І. Рєпін, М. Каразін, вчені О. Веселовський і О. Ладиженський [19].

Василь Величко також відомий і як фахівець віршованих перекладів Мікеланжело, перських (Омара Хайяма, Хафіза), а також тюркських і грузинських

поетів (А. Р. Церетелі, І. Р. Чавчавадзе, Р. Д. Эрнстов). [20].

Відома представниця полтавського губернського дворянства Яновська Любов Олександрівна (псевд. Ф. Екуртьжа, Омелько Реп'ях) (1861 – 1933) свої перші творчі літературні здобутки почала друкувати з 1896 р. Вона також відома й як автор багаточисельних розповідей, повістей, романів, драм, комедій, в яких вона відображала тяжке життя селянської бідноти (розповіді «Ксенія-воровка» (1896), «Смерть Макарихи» (1900), «Доля», «Івасик», «За високим забором») та інш. А процес зростання революційного настрою народних мас був показаний в драмах «В предрасветном тумане» (1908), «Жертвы» (1908) [21].

Тимківський Микола Іванович (1863-1922) прозаїк, драматург, публіцист. Народився в родині небагатого чиновника. Закінчив 1-шу Московську гімназію і історико-філологічний факультет Московського університету. Перші оповідання Миколи Івановича («Сон», «Старая гувернантка» та інш.) були надруковані в 1892-1894 рр. в журналах «Русская мысль» і «Северный вестник» [22].

Увагу читачів і критиків привернула його повість «Сергей Шумов» (1896), в якій прозвучала різка критика гімназійного виховання. Також він був одним із засновників і активних учасників московського літературно-художнього гуртка «Среда». У 1890-1910 рр. Микола Іванович опублікував повісті «Приват-доцент», «Среди людей», «Звезды», «Золотой бор», «Вдвоем», «В дворянской берлоге», роман «Монахи», багато оповідань і нарисів.

Микола Тимківський - автор п'єс «В борьбе за жизнь», «Два лагеря» та інш., юмористичних одноактових п'єс «Шашки» і «Гувернантка» [23]. Виступав зі статтями з питань педагогіки, моралі, мистецтва. У 1913 р. опублікував спогади про зустрічі з Л. Толстим [24]. Друкувався в журналах «Русская мысль», «Русское богатство», «Журнал для всех», «Жизнь»,

«Образование», «Артист», «Рампа и жизнь», в газетах «Курьер» і «Русские ведомости», численних благодійних збірниках [25].

Висновки. Представники дворянських родів Лівобережної України внесли помітний вклад в розвиток літературних процесів другої половини XIX – поч. XX ст., а їх спадщина займає чільне місце на сторінках періодичних видань як минулих століть, та і сьогодення.

Література

1. Очерк литературной деятельности А. П. Стороженка // Киевская Старина. - 1886 - № 5. - С. 4 - 5.
2. Ганюкова К. О. Розвиток образу вимішленого головного героя в українській історичній повісті XIX – початку XX ст. // Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. - № 3. – С. 48-51.
3. А. П. Стороженко и его литературная деятельность // Одесский Вестник. – 1874. - № 282; «Очерк литературной деятельности А. П. Стороженка», «Киевская Старина». – 1886. - № 5. - С. 4-5.
4. Колмаков Н. Очерк деятельности Киевского славянского благотворительного общества за 25 лет его существования (1869 – 1894). - Киев: Изд-е Киевск. слав. благотворит. общ-ва, 1894. 4 н.с., 127 с.
5. Языков Д. Д. Обзор жизни и трудов покойных русских писателей. М., 1900. - Вып. VIII.
6. Подзігун В. І. Штрихи до літературного портрета Ганни Барвінок // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – Кн. 7 (688). Річник 58. – К., липень, 2005. – С. 36-48.
7. Брадїс Є. Сила молодая (Повесть о писательнице Марко Вовчок. – Л.: Дет. лит., 1972. – 240 с.
8. Лобач-Жученко Б. Б. Про Марка Вовчка. – К.: Дніпро, 1979. – 310 с.
9. Пчілка О. М. П. Старицький. Памяти товарища // Киевская старина. – 1904. - кн. V – VI.
10. Куриленко Й. М. П. Старицький. К. 1960.
11. Сокирко Л. М. П. Старицький. Критико-біографічний нарис. К. 1960.
12. Місце і роль джерела в історичній прозі другої половини XIX ст. // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова. К.: «Логос», 2000. Т. XXII. Вип. 2. - Част. 2. - С. 223-230.
13. Гнатенко В. До історії волинської косачініани [про нову книгу «Олена Пчілка і Волинь» (матеріали конференції (29 - 30 червня 1999 р.))] // Дивослово. - 1999. - № 12. - с. 55 - 56.
14. Іваненко В. Г. Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва // Народна творчість та етнографія. - 1989. - № 6. - с. 69 - 77.
15. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу // Дзвін. - 1993. - № 10 - 12. - С. 140 - 144.
16. Денисюк І. О. Проза «малих форм» Олени Пчілки // В кн. «Українське літературознавство». – 1970. - Вип. 10. - С. 102 - 108.

17. Антология русского романа. Серебряный век. / Сост., предисл. и коммент. В. Калугина. - М.: Изд-во Эксмо, 2005.
 18. Бородин М. М. Памяти Василия Львовича Величко (О его поэзии). Доклад в Русском собрании и Харьковском отделе // Русский вестник. 1904. - Кн. 2.
 19. Де-ла-Барт Ф. Литературный кружок 90-х // Известия общества славянской культуры. Т. 2. Кн. 1. 1912.
 20. Петров К. В. В. Л. Величко // Исторический вестник. 1904. - Кн. 2.
 21. Синько Г. Ю. Любов Яновська. - К., 1962.
 22. Потапов А. Действительность без "героев" (Повести и рассказы Н. Тимковского) // Образование - 1901. - № 9. - Отд. II. - С. 29—47.
 23. Тимковский Н. И. Пьесы: В 2 т. - М., 1908.
 24. Тимковский Н. И. Душа Л. Н. Толстого. - М., 1913.
 25. Русские писатели". Библиографический словарь. Том 2. М—Я. Под редакцией П. А. Николаева. М., "Просвещение", 1990
- *Перші 8 глав поеми «Марко Проклятий» були надруковані в «Правді» (1870 - 1876 гг.). Вся поема побачила світ вже після смерті її автора в 1879 р.
- *Киевская старина. - 1888. - №№ 6, 12; 1889. - № 7

